

Hâris b. Yezîd. Adı Vâkidî'den naklen Belâzürî'den öğrenilmektedir (*Enşâb*, I, 205-206). Lakabının babaannesinden veya hayvanından geldiği de söylenir. Okçuluğu ile meşhur Benî Hevn'den Kâre kabilesinin büyüklerindendi. Ehâbîş'ten olan kabilesi müttefiki Kureyş'in birtakım karar ve uygulamalarına karşı çıkmıştır. İbnü'd-Dügunne, bi'setin 5. yılında (615-16) bir gün Mekke ile Yemen arasındaki Berkûlgımâd mevkiinde, Habeşistan'a hicret amacıyla müşriklerin zulmünden kaçan eski dostu Hz. Ebû Bekir'e rastladı. Ebû Bekir'in doğup büyüdüğü şehri terketmek zorunda bırakılmasına çok üzülen İbnü'd-Dügunne, ilk vahiyden sonra Resûl-i Ekrem'in heyecanını yatıştıran Hz. Hatice'nin sözlerini (*DİA*, XVI, 465) hatırlatan bir konuşmayla onu geri dönmeye ikna etti. Mekke'ye vardıklarında Kureyş'in ileri gelenleriyle görüşerek kabillerinin en asil ailelerinden birine mensup olan onun gibi faziletli bir insanın inancı yüzünden eziyet çekmesini doğru bulmadığını ve kendisini himayesi altına almak istediğini söyledi. Hz. Ebû Bekir'in ibadetleriyle kadın ve çocuklarını etkilemesinden korkan Kureyş liderleri, onun aşıktan namaz kılmaması ve Kur'an okumaması şartıyla bu himayeyi kabul etti. Fakat kısa bir süre sonra Hz. Ebû Bekir, evinin bahçesine yaptırdığı küçük bir mescitte ale-nî ibadete, özellikle de Allah'ın kelâmını insanlara duyurmak için sesini yükselterek Kur'an okumaya başladı. Bunun üzerine müşrikler İbnü'd-Dügunne'den verdiği emanı geri almasını istediler. O da Hz. Ebû Bekir'e himaye şartlarını hatırlatarak tutumundan vazgeçmesini, aksi halde, Araplar'ın nazarında ahdini bozan bir kimse durumuna düşmemek için mecburen onların isteklerini yerine getireceğini söyledi; Hz. Ebû Bekir de kendisine Allah'ın himayesinin yeteceğini belirterek emanını iade etti (Buhârî, "Kefâlet", 4; "Menâkıbü'l-enşâr", 45). Kaynaklarda sadece bu olay dolayısıyla anılan İbnü'd-Dügunne'nin Mekke'nin fethinden sonra kabilesiyle birlikte İslâmiyet'i kabul ettiği sanılmaktadır. Eğer bu tahmin isabetli ise onun bilhassa Hz. Ebû Bekir aracılığıyla Resûl-i Ekrem'i şahsen tanımış olduğu düşünülebilir.

Rebia b. Rufey' b. Sa'lebe es-Sülemî. 8 (629) yılında Temîm heyetiyle birlikte Medine'ye gelerek İslâm'a girmiştir (İbn Abdülber, II, 491). Evtâs Savaşı'nda (bk. HUNEYN GAZVESİ) müşriklerin ünlü şair-cengâveri Düreyd b. Simme'yi öldürmek suretiyle düşmanın moralinin bozulmasına ve müslümanların zafer kazanması-

na katkıda bulunduğu bilinmektedir (İbn İshak, s. 218-219; İbn Hişâm, II, 453-454). Bazı kaynaklarda Hâris b. Yezîd ile karıştırıldığı görülür. Meselâ Kirmânî, İbn İshak'ın Hz. Ebû Bekir'in hâmisî İbnü'd-Dügunne'nin adını Rebîa b. Rufey' şeklinde verdiğini (*Şerhu'l-Buhârî*, X, 126), Diyarbekrî de Kâre kabilesi reisinin adının Rebîa olduğunu (*Târîhu'l-hamîs*, I, 319-320) söylemiş, Mehmed Zihni Efendi ise Huneyn Gazvesi'nde bulunan ve Evtâs'ta Düreyd b. Simme'yi öldüren İbnü'd-Dügunne ile Mekke'de Hz. Ebû Bekir'i himaye eden İbnü'd-Dügunne'nin aynı kişi olduğu sonucuna varmıştır (*el-Hakâik*, I, 16). İbn Hacer, İbnü'd-Dügunne lakabıyla tanınan Rebîa b. Rufey' b. Sa'lebe'nin Sülemî olduğunu belirterek İbn İshak'ın Hz. Ebû Bekir'in hicret kıssası arasında ilişki kurduğu kişinin o olmadığını söylemektedir (*Fethu'l-bârî*, VII, 274). Gerçekten de İbn İshak'ın Muhammed Hamîdullah tarafından yapılan neşrinde böyle bir kayıt yoktur (*İslâm Peygamberi*, I, 218-219). Ayrıca İbn Hacer *el-İşâbe*'sinde de sahâbe olarak tanıttığı Rebîa'nın Hz. Ebû Bekir'i himaye edenden farklı bir kişi olduğunu belirtmektedir. O, Düreyd b. Simme'yi öldürmesiyle ün kazanmıştır (I, 507).

Hâbis. Benî Kelb kabilesine mensuptur. Hakkında, adını sahâbe arasında sa-yan İbn Hacer'in kaydettiği İslâm'a giri-şile ilgili rivayetten başka bilgi yoktur. Bu rivayete göre Hâbis yanında çalıştığı Adî b. Hâtim'e, gözüne iki defa eski dinlerinin Hz. Muhammed'in diniyle kaldırıldığını dair şiirler söyleyen bir cinin görüldüğünü ve kendisinin de bunun üzerine İslâmiyet'i kabul ettiğini söylemiştir (*el-İşâbe*, I, 284-285; *Fethu'l-bârî*, VII, 274).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, VI, 198; Buhârî, "Menâkıbü'l-enşâr", 45; "Kefâlet", 4; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 165; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 218-219; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 372-374; II, 453-454; Belâzürî, *Enşâb*, I, 205-206; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 491; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, VII, 177; Kirmânî, *Şerhu'l-Buhârî* (Buhârî, *eş-Şahîh* içinde), Beyrut 1401/1981, X, 126; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), VII, 274; a.mlf., *el-İşâbe*, I, 284-285, 507; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, X, 120; *Tecrid Tercemesi*, VII, 412; X, 94-96; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, Kahire 1283, I, 319-320; Şâmî, *Sübûlü'l-hüdâ*, II, 539-542; Mehmed Zihni Efendi, *el-Hakâik*, İstanbul 1310, I, 16; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 119-120, 218-219, 308; II, 899; Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ilü'l-Arab*, Beyrut 1402/1982, III, 935; Levent Öztürk, *Hz. Muhammed'in Habeşistan'la Münasebetleri* (yüksek lisans tezi, 1988), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 97-98; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 102; M. Yaşar Kandemir, "Hatice", a.e., XVI, 465.

NEBİ BOZKURT

İBNÜ'D-DÜMEYNE

(ابن الدميّة)

Ebû's-Serî Abdullah

b. Ubeydillâh b. Ahmed el-Has'amî
(ö. II./VIII. yüzyılın sonları)

İlk dönem

Abbâsî şairlerinden.

Kuzey Yemen'de doğdu, Has'am kabilesinin Benî Âmir b. Teymullah koluna mensuptur. Annesi Dümeyne de aynı kabilenin Benî Selûl kolundan Huzeyfe es-Selûlî'nin kızıdır. Medine'ye yerleştiği, ayrıca Basra'da oturduğu kaydedilmektedir (Ömer Ferruh, II, 124). Cesur ve maceraperest bir insan olduğu, bu sebeple defalarca hapse girdiği belirtilen İbnü'd-Dümayne (a.g.e., II, 124-125), karısı Hamma'nın Müzâhim b. Amr adında biriyle kendisini aldatması üzerine karısını, kızını, karısının akrabası olan ve kendisini hicveden Müzâhim'i öldürmüş, bir süre sonra kendisi de Müzâhim'in kardeşi Mus'ab tarafından Ablâ panayırında şiir okurken öldürülmüştür. C. van Arendonk ve divanını yayımlayan Ahmed Râtib en-Neffâh, İbnü'd-Dümayne'nin Hârûnürreşîd'in çağdaşı olduğunu ve 190'lı (806) yıllarda ölmüş olabileceğini söylemişlerdir (*İA*, V/2, s. 841; Sezzin, II, 445-446). Zübeyr b. Bekkâr'ın (ö. 256/870), şairin çağdaşı ve râvisi Ebû Mesleme Mevhûb b. Reşîd'den naklen şiirlerini rivayet etmiş olması da bu görüşü teyit etmektedir. Ayrıca şairin katili Mus'ab'ın zindandan kaçarak Yemen Valisi Abdullah b. Mus'ab'a (ö. 184/800) sığınması ve şairin Dahhâk b. Osman el-Hazâmî ile (ö. 180/797) alakasının bulunmasına dayanılarak onun 180'li (796) yıllarda öldüğü de ileri sürülmektedir. Ziriklî ile Kehhâle'nin şairin 130 (747) yılında öldüğünü söylemelerinin bir dayanağı yoktur.

Medih ve hiciv türünde az şiir bırakmış olan İbnü'd-Dümayne'nin manzumelerinin çoğu aşka dairdir. Onun şiirleri Arap aşk şiirlerinin en güzel örnekleri arasında yer alır. Bu sebeple İbn Hallikân kendisinin "nâihatü'l-Arab" (Arab'ın inleyen sesi) diye bahseder. Bir kısım şiirleri Mecnûn, Avf b. Muhallam ve Cemîl gibi diğer aşk şairlerine nisbet edilmiş (Ebû Ubeyd el-Bekrî, s. 490), bu tür şiirlerinden bazıları aslı bozularak popüler aşk şarkılarına dönüşmüştür. Hârûnürreşîd başta olmak üzere Abbâsî halifelerince beğenilmiş olan şiirleri İbrâhim el-Mevsîlî ve İshak el-Mevsîlî tarafından bestelenmiştir.

el-Hamâse (Ebû Temmâm), *eş-Şîr ve's-su'arâ'* (İbn Kuteybe), *el-Eğânî* (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî) gibi eski Arap şiiri ve şairleriyle ilgili eserlerde bazı şiirleri yer alan İbnü'd-Dümejne'nin divanı Muhammed b. Habîb ve Sa'leb (ö. 291/904) gibi eski dilciler tarafından derlenmiştir. Divan, Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'deki iki yazma nüshasına dayanılarak M. el-Hâşimî el-Bağdâdî'nin yazdığı şerh ile birlikte 1337 (1918) yılında Kahire'de yayımlanmıştır (*el-Mesrih*, 1920, s. 489). Ahmed Râtîb en-Neffâh, Muhammed b. Habîb ve Sa'leb'in rivayetleriyle gelen divanın bilinen en eski nüshası olan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Reisülküttâb Mustafa Efendi, nr. 950) yazmaya dayanarak eserin daha sağlıklı bir neşrini gerçekleştirmiştir (Kahire 1379/1959). Hâlidîyyân tarafından *el-Muhtâr min şîri İbnî'd-Dümejne* adıyla yapılan seçmeleri Muhtârüddin Ahmed neşretmiş (Aligarh 1963), Kerîm el-Ma'sûmî de bazı şiirlerini yayımlamıştır (*Şekâfetü'l-Hind*, sy. 15 [1964], s. 60-70). Zübeyr b. Bekkâr *Kitâbü Aḥbâri İbnî'd-Dümejne* adıyla bir kitap yazmıştır. İbn Ebû Tâhir Tayfûr'un da böyle bir eseri olduğu kaydedilmektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 111, 147; Sezgin, II, 446).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Habîb, *Kitâbü men nûsibe ilâ ümmihî mine's-su'arâ'* (*Nevâdirü'l-maḥṭûṭât*, I içinde, nşr. Abdüsselâm Hârûn), Kahire 1951, s. 88; a.mlf., *Kitâbü Esmâ'î'l-muḥṭâlin mine'l-eş-râfi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm* (a.e., VI içinde), Kahire 1954, s. 269-271; a.mlf., *Kûna's-su'arâ' ve men galebte künyetühû 'alâ ismihî* (a.e., VII içinde), Kahire 1954, s. 292; İbn Kuteybe, *eş-Şîr ve's-su'arâ'* (nşr. Müfid Kumeyha), Beyrut 1401/1981, s. 375; Zeccâcî, *el-Emâlî*, Beyrut 1403/1983, s. 99-101; Ebû Ali el-Kâfî, *el-Emâlî* (nşr. M. Abdülcevâd el-Asmaî), Kahire 1344/1926, I, 78-79, 156, 203; II, 25-26, 33; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Beyrut 1959, XVII, 47-59; Hâlidîyyân, *Kitâbü'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (nşr. Muhammed Yûsuf), Kahire 1958-65, I, 81; II, 56-60, 63-66, 76-84, 88-91, 127, 132, 182-183, 186, 192, 229, 231, 283, 293, 301; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 111, 147; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Simṭü'l-le'âlî fi şerhi Emâlî'l-Kâfî* (nşr. Abdülazîz el-Meymenî), Kahire 1354, s. 490; Abdürrahîm b. Ahmed el-Abbâsî, *Me'âhidü't-tenşiş* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1367/1947, I, 160-170; Mehmed Zihni Efendi, *Kitâbü't-Terâcim*, İstanbul 1304, s. 46-48; a.mlf., *el-Kavlü'l-ceyyid*, İstanbul 1304, s. 156, 157-158; a.mlf., *Meşâhirü'n-nisâ'* (haz. Bedreddin Çetiner), İstanbul 1982, I, 21-22, 61-62; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 80; Blachère, *Târîhu'l-edeb*, s. 773-774; Sezgin, *GAS*, II, 445-446; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 124-126; C. van Arendonk, "İbnüddümejne", *IA*, V/2, s. 841; J. W. Fück, "İbn al-Dumayna", *EP* (İng.), III, 756-757; "İbn Dümejne", *DMBİ*, III, 513-515.

SÜLEYMAN TÜLCÜ

İBNÜ'D-DÜREYHİM

(ابن الريحيم)

Ebû'l-Hasen Tâcüddîn Âlî
b. Muhammed b. Abdilazîz
es-Sa'lebi el-Mevsilî
(ö. 762/1360)

Çok yönlü âlim ve şair.

Zengin ve kültürlü bir ailenin çocuğu olarak Şâban 712'de (Aralık 1312) Musul'da doğdu ve ilk tahsilini orada yaptı. Ebû Bekir b. Alemüddin Sencer el-Mevsilî'den Kur'an, Zeynüddin İbn Şeyhü'l-Uveyne ile Şerefeddin Abdullah b. Yûnus'tan fıkıh ve Alâeddin İbnü't-Türkmanî ile Şemseddin el-İsfahânî'den hadis dersleri aldı. Ayrıca Ebû Hayyân el-Endelüsî'den bazı kitaplarını okudu. Ergenlik çağına gelince küçük yaşta kaybettiği babasının Musul şeyhübeledinin velâyetinde bulunan zengin mirasını almaya çalıştı; ancak sadece bir kısmını kurtarabildi ve bunu sermaye yaparak ticarete başladı. Bu amaçla önce Dimaşk'a, ardından Kahire'ye gitti (733/1333) ve burada büyük bir servet edinecek Memlük sultanlarıyla yakın ilişki kurdu. Fakat sattığı mal karşılığında devletin kendisine 200.000 dirhem borçlanması, bundan sonraki hayatının önemli bir kısmını, alacağını tahsile yönelik mücadele ile geçirmesine sebep oldu. Bu yüzden el-Melikü'l-Muzaffer tarafından Dimaşk'a sürüldü (748/1347); arkasından da evine baskın yapılarak kitaplarına el konuldu. Bundan sonra Halep, Dimaşk ve Kahire arasında bir hayli dolaşmak zorunda kaldı. Nihayet Emeviyye Camii'ne müderris olarak tayin edildi; bir süre de çeşitli divanlarda görev yaptı. 760 (1359) yılında Mısır'a döndü ve Sultan en-Nâsır Hasan tarafından elçi sıfatıyla Habeşistan'a gönderildi; ancak istemeyerek çıktığı bu yolculuk sırasında Kûs şehrine varınca vefat etti (Safer 762 / Aralık 1360). Şevkânî onun 766 (1365) yılında öldüğünü söylüyorsa da çağdaşı ve dostu Safedî'nin verdiği yuvarıdaki tarih (*A'yânü'l-âşır*, II, 251) doğru olsa gerektir.

Safedî'ye göre deha derecesinde bir zekâyâ sahip bulunan İbnü'd-Düreyhim çok yönlü ve çok zengin bir bilgi birikimini temsil etmekteydi. Mücadelelerle geçen elli yıllık ömründe değişik ilim dallarına ait olmak üzere seksen civarında eser kaleme almıştır. Kaynaklardan öğrenildiğine göre bunların önemli bir kısmı sûrelerin esrar ve faziletleriyle hurûf-ı mukattaa'nın yorumu hakkındadır. Ayrıca onun iba-

detlerin esrarı, miras hukukundaki mü-nâseha hesapları, Kitâb-ı Mukaddes'in tahrifi ve satranç oyunu gibi çok çeşitli konulara dair kitap ve risâleler yazdığı bilinmektedir. Ancak daha ziyade, şifre ve semboller halinde yazılan bir metni çözenin usul ve kurallarını belirleyen "mu-amma" ile anlaşılır durumdaki bir metni şifreyle yazma demek olan "ta'miye" alanlarındaki çalışmaları ile dikkat çekmiştir.

Eserleri. 1. *Miftâhu'l-künûz fi izâhi'r-rumûz*. Müellifin günümüze ulaşmayan *İzâhu'l-mübhem fi halli'l-mütercem* adlı hacimli eserinde yer alan bilgilerin özetidir. Beş fasıldan meydana gelen eserin ilk faslında şifreyle yazılan metinleri anlayabilmek için çok iyi bir dil ve lugat bilgisine ihtiyaç bulunduğu hatırlatılır; bu arada Arap, Türk, Rum, Ermeni, Süryânî, İbrânî, Yunan, Hint, Kıptî ve Moğol alfabeleri hakkında bilgi verilir. Bu durum İbnü'd-Düreyhim'in kültürünün genişliğini göstermektedir. İkinci fasıl ta'miye çeşitlerine ayrılmıştır. Üçüncü fasılda Arap dilinin morfolojik yapısı incelenmekte ve bu dildeki beş ve altı harfli (humâsî, sūdâsî) kelimelerin başka dillerden alınma olduğu ileri sürülmektedir. Dördüncü fasıl şifreyle yazılan metinleri çözenin yöntemlerine ayrılmıştır. Beşinci fasılda verilen iki örnekle şifrelerin nasıl çözüldüğü gösterilmektedir. Eser, Muhammed Merâyâtî, Muhammed Hassân et-Tayyân ve Yahyâ Mîr Ali tarafından *İlmü't-ta'miye ve istihrâcü'l-mu'ammâ 'inde'l-'Arab* içinde yayımlanmıştır (Dimaşk 1407/1987, I, 321-365). 2. *Gâyetü'l-mağnem fi'l-is-mi'l-a'zam* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 627). 3. *Nehcü's-savâb fi kubhi istiktâbi ehli'l-kitâb*. 4. *Kaşide fi medhi'r-Resûl*. Otuz beyitlik bir kaside olup içinde geçen kelimelerin lugat ve gramer açısından tahlillerini de vermektedir (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 3342; bu eserlerin yazma nüshaları için ayrıca bk. *DMBİ*, III, 507). 5. *Kitâbü Menâfi'l-ḥayevân*. Müellif nüshasıyla karşılaştırılan 3 Rebîülevvel 755 (28 Mart 1354) tarihli bir yazması Madrid'de Escorial Library'de (nr. 898) mevcut olup ihtiva ettiği 250 kadar hayvan minyatürüyle de büyük önem taşımaktadır (Sarton, III/2, s. 1638-1639).

İbnü'd-Düreyhim'in kaynaklarda adı geçen eserlerinden bazıları da şunlardır: *en-Nesemâtü'l-fâ'iḥa limâ fi âyâtî'l-Fâtîḥa*, *el-Âşârü'r-râ'î'a fi esrâri'l-Vâkı'a*, *Kenzü'd-dürer fi hurâfi evâ'ilî's-süver*,